

УДК 373

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Вознюк Н.В., аспірант Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

Визначено й проаналізовано основні наукові здобутки ХХ століття й проблеми побудови сучасної наукової картини світу. А також розглянута роль філософії в розкритті світоглядного сенсу сучасної картини світу.

Ключові слова: наукова картина світу, філософія науки, наукове знання, світогляд.

Актуальність дослідження соціально-філософської рефлексії наукової картини світу обумовлена, насамперед, колосальними змінами, що відбулися в системі науки та соціальної практики, різким накопиченням знань та інформації, їх швидкою зміною, заміщенням одних наукових парадигм іншими, особливостями осмислення людиною на кожному з етапів її соціалізації.

Наукові уявлення про світ, його будову та закономірності розвитку від корпускулярної, механічної через електродинамічну, й нарешті квантово-релятивістську (перша половина ХХ століття) розвивалися прискореним чином. У різні епохи різні покоління переосмислювали принципи неподільності атома, існування абсолютного простору і часу, лапласівської детермінації фізичних процесів, вибудовували моделі світу, «примірювали» їх до своєї сутності, намагались пристосуватись (або пристосувати світ до себе), забезпечити матеріальний і психологічний комфорт.

Активізація уваги до науки об'єктивно підвищується в перехідні, переломні періоди розвитку суспільства. Це зумовлено необхідністю обрання моделі перспективного розвитку, а наука в цьому контексті розглядається як один з вирішальних інструментів.

Наукова свідомість як найвища і найдосконаліша форма суспільної свідомості скерована на пізнання і перетворення об'єктивної дійсності, а також сферу духовного виробництва, результатом якої є цілеспрямовано відібрані й систематизовані факти, логічно вивірені гіпотези, узагальнюючі

теорії, фундаментальні та конкретно-наукові закони, а також методи дослідження.

Сучасна наука багато в чому не відповідає як існуючій соціальній реальності, так і потребам майбутнього. Критиці з боку різних суспільних груп і державних структур піддається як зміст освіти, так і її результат. З боку суспільства висуваються різні вимоги і пропозиції щодо вдосконалення системи масової освіти, однак широкомасштабне реформування освітньої системи не поспішає призводити до очікуваних позитивних результатів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню наукової картини світу присвячені десятки, а може й сотні наукових публікацій. Історіографія філософії науки і наукової картини світу ХХ сторіччя, як правило, обмежується посиланнями на англо-американських і німецьких авторів, чії роботи задають домінуючий напрямок розвитку. Картина, однак, була б неповною без обліку внеску інших національних шкіл, що утворюють не стільки периферію, що відтворює на свій лад загальноновизнані ідеї, скільки великий резервуар альтернативних теорій і підходів. Серед них заслуговує на увагу французька (А. Пуанкаре, Е. Мейерсон, П. Дюем, Г. Башляр, А. Койре, М. Фуко), фінська (Г. Х. фон Врігт, Л. Роутіла, Я. Хінтікка), польська (Л. Флек, К. Айдукевич, Т. Котарбинський), російська (І. Алексєєв, В. Вернадський, О. Малиновський, Б. Кедрів, П. Копнін, Б. Кузнєцов, Л. Кузнєцова, М. Мостепаненко, М. Омеляновський, І. Пригожин, В. Степін, Е. Юдін та ін.).

В Україні цією проблематикою займались В. Андрущенко, Л. Горбунова, П. Дишлевий, Н. Депенчук, І. Добронравова, А. Зуєв, В. Кізіма, М. Кисельов, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Лукьянець, В. Лутай, Л. Рижко, В. Семиноженко, Л. Сидоренко, І. Цехмістро, В. Чуйко, Л. Шашкова, Л. Яценко й інші дослідники.

Втім, відчувається брак філософського дослідження факторів, які визначають становлення теорії наукової сфери, осмислюють фактори подолання кризових тенденцій на рівні сучасної науки і суспільства,

пропонують теоретичні й практичні інструменти подолання проблем, загроз і небезпек. Теоретичне і практичне розв'язання проблеми сенсу науки вимагає таких методологічних підходів, які інтегрують узагальнюючі схеми пізнання із сучасними методами дослідження унікального, дозволяють вибудувати концепти симетричного еволюціонування суб'єктів науки. Перехідний характер сучасної соціальності специфічно впливає на проблему самого сенсу науки, окреслюючи її як проблему культурного змісту цього сегменту соціальності.

Мета статті полягає в аналізі процесу соціально-філософського сприйняття та осмислення наукової картини світу як структурної складової суспільної свідомості, її контекстуальної залежності від соціокультурного і світоглядного еволюціонування суспільної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Центральне місце в системі світоглядних знань студентів займає уявлення про наукову картину світу, яке має бути сформоване вже до закінчення середньої школи.

Сучасне світобачення - важливий компонент людської культури. Кожна культурна людина повинна хоч би у загальних рисах уявляти як влаштований світ в якому вона живе. Це необхідно не лише для загального розвитку особистості, але і для вміння співіснувати з навколишньою дійсністю.

Сьогодні людство стоїть перед необхідністю перегляду найглибших основ свого світогляду, розуміння свого місця в природі, своїх стосунків з навколишнім світом, своєї цивілізаційної парадигми. Сьогодні переломний період, коли в історії нашої цивілізації природні обмеження вторгаються в саме життя і нові світоглядні установки стають суспільною необхідністю. Якщо людина не знайде потрібного ключа для своїх взаємин з природою, то вона буде приречена, які б не були політика, демократія, держава.

«Я мислю - значить я існую» - твердження Рене Декарта, вченого доби Відродження, який боровся проти «заборони» мислити в контексті «темного» Середньовіччя. Ця думка настільки глибоко розчинилася в свідомості, що

ідентифікація людини звелася до ототожнення її з скарбницею знань та думок - голови. Світогляд - феномен як суспільної, так й індивідуальної свідомості, що сформувалася. Об'єктом світогляду є реальний світ, але світогляд виділяє з цього об'єкту свій, лише йому властивий предмет: відношення людини до світу в цілому. Специфіка світогляду полягає в тому, що в системі людських знань і уявлень він виконує певні функції: є засобом узагальненого усвідомлення людиною свого відношення до навколишньої дійсності, усвідомлення мети і сенсу свого життя і діяльності; дозволяє людині визначити своє місце в світі.

Світогляд є системою поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на відношення людини до навколишньої дійсності й самої себе, а також переконання, що склалися на основі цих поглядів, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації тощо. Людина не існує інакше, як в певному відношенні до інших людей, сім'ї, колективу, нації, природи та світу взагалі.

Це відношення зосереджує увагу на найістотнішому питанні: «Що таке світ?» У людини завжди існувала потреба виробити загальне уявлення про світ в цілому і про своє місце в ньому. Таке уявлення прийнято називати універсальною картиною миру. Це певна сума знань, накопичених наукою та історичним досвідом людей. Для наукового світогляду характерна не лише висока інтеграція знань у практичній спрямованості, а й емоційно-ціннісне відношення людини до світу: сприйняття, переживання, інтереси, ідеали тощо. Це робить світогляд дієвим духовно-практичним відношенням до світу.

Всі уявлення, поняття, знання, погляди, які виконують ці функції, є світоглядними. Будучи продуктом синтезу знань, досвіду і оцінок, в яких відбиті особливості суспільного буття людини, його місце в історично конкретній системі соціальних стосунків, світогляд особи визначає спрямованість і сенс всього її життя, діяльності і поведінки. Світогляд людини обумовлений рівнем суспільного розвитку і приналежністю даної

особи до того або іншого суспільного класу, а також особливостями особистого життя людини.

Переконливе визначення сформульоване В.Андрущенком та Л.Губерським: «Світогляд є системою принципів, знань, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, надій та вірувань, котрі визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта, є формою його суспільної самосвідомості, через яку суб'єкт усвідомлює свою соціальну сутність і оцінює духовно-практичну діяльність. Світогляд - інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. У структурному плані прийнято виокремлювати в ньому такі рівні, як світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння [1, с. 30]».

Кожна епоха, кожна суспільна група і кожна людина мають чітке або розпливчате уявлення про розв'язання проблем, котрі хвилюють людство. Система цих відповідей формує як світогляд епохи в цілому, так і окремої особи. Відповідаючи на запитання про місце людини в світі, про відношення до світу, індивід на підставі наявного в його розпорядженні світогляду виробляє картину миру, яка дає узагальнене уявлення про світоустрій, закономірності виникнення і розвитку всього, з чим людині доводиться мати справу. Володіючи загальними знаннями про своє місце в світі, людина вибудовує стратегію і тактику своєї діяльності, визначає основні та другорядні цілі відповідно до сформованого світогляду.

Основним елементом світогляду є знання: «У наближеному тлумаченні світогляд якраз і є знанням людини про світ. Однак не кожне знання є світоглядом. Щоб стати ним, знання має отримати відповідне узагальнення, пройти через горнило людського досвіду, отримати як інтелектуальне, так і емоційно-чуттєве наповнення. Світоглядним знанням є знання не лише про світ, а й знання про людину як частину світу і водночас його перетворювача, творця світу власної культури, про місце людини в цьому світі, спрямованість розвитку людського життя, про перспективи й долі людини і людства. Знання у цьому вимірі кристалізуються як переконання, а ще в

більш глибокому розумінні - як принципи та ідеали. Тому світогляд є не просто знанням, а знанням глибоким, фундаментальним, узагальненим до рівня переконань, принципів та ідеалів, завдяки яким людину утверджує власну долю в конкретному життєвому середовищі [1, с. 28]».

Світогляд репрезентує систему поглядів на навколишній світ, суспільство і людину. Він утворює стрижень індивідуальної та суспільної свідомості, вбирає в себе окрім знань ще й переконання, ідеали, емоційно-вольові елементи психіки людини тощо. Поняття «світогляд» тривалий час уподібнювалось системі поглядів на навколишній світ, суспільство і людину. Воно мало статус стрижня індивідуальної і суспільної свідомості, вбирало в себе окрім знань ще й переконання, ідеали, емоційно-вольові елементи психіки людини тощо. Теоретичною основою світогляду, його ядром вважалась філософія, яка інколи навіть ототожнювалась із світоглядом.

Світогляд існує у вигляді системи ціннісних орієнтацій, ідеалів, вірувань і переконань, а також способу життя людини і суспільства. Натомість філософія - це така форма суспільної індивідуальної свідомості, яка теоретично обґрунтовується, володіє більшою мірою науковості, ніж світогляд. Як єдиний цілісний світогляд філософія є справою не лише мислячої людини, а й усього людства, яке ніколи не жило і не може жити суто логічними міркуваннями, а реалізує своє духовне буття у всій барвистій повноті й цілісності багатоманітних аспектів.

Якщо світогляд є способом, характером духовної орієнтації людини в навколишній дійсності, сукупністю філософських, економічних, соціально-політичних, етичних та інших поглядів, переконань, ідеалів, то філософський світогляд як теоретично обґрунтована система загальних поглядів на навколишній світ і місце людини в ньому складають основу світогляду в цілому. Філософія узагальнює досягнення всієї світової культури і всесвітньо-історичної практики, є духовною квінтесенцією, самосвідомістю епохи. Вона виступає світоглядною і методологічною основою будь-якої діяльності. В епіцентрі всіх філософських проблем перебувають питання

світогляду і загальної картини світу, відношення людини до зовнішнього світу, її здатності адекватно збагнути цей світ і доцільно діяти в ньому.

Спорідненість філософії та світогляду зумовлена тим, що вони є способами духовно-практичного освоєння дійсності й мають спільний предмет осмислення - ставлення людини до світу, а також забезпечують цілісне бачення буття та перспектив розвитку. Разом з тим світогляд є змістовно ширшим поняттям, ніж філософія, бо, окрім філософських, містить ще й релігійні, економічні, етичні, естетичні, суспільно-політичні та інші погляди людини на світ.

Зокрема, якщо для філософії найважливішим інструментом є світорозуміння, то світогляд на додаток до цього поняття оперує й іншими - світосприйняттям, світовідчуттям, загальною картиною світу тощо. Якщо філософія є формою суспільної свідомості, світоглядом і наукою водночас, то світогляд як система поглядів і спосіб духовно-практичного освоєння дійсності не є наукою - принаймні, цілком може ґрунтуватися на ненаукових засадах. Якщо філософія відображає і обґрунтовує осмислення світу засобом методів, принципів, законів і логіко-понятійним апаратом, то на світогляд така гносеологічна функція не поширюється. Якщо структуру філософії утворюють онтологія, логіка, гносеологія, антропологія, діалектика тощо, то структуру світогляду визначають досвід, знання, переконання, ціннісні орієнтації, віра тощо.

Однією з цілей освіти є формування сучасного наукового світогляду у студента. Це розуміється як сукупність переконань і система поглядів людини на навколишній її світ, в яких виражається її відношення до дійсності, до соціального середовища, явищ природи, а також до нового розуміння самого себе.

Учбовий процес, націлений на формування наукового світогляду, має також виховну спрямованість. Дійсно, результат праці будь-якої людини визначається не лише рівнем його професійної підготовленості, але і тим, як людина відноситься до праці, а це залежить від того, як вона усвідомлює своє

місце в світі й суспільстві, тобто який її світогляд в широкому сенсі слова, її моральність, її життєва позиція. Отже, результати виховання в контексті формування світогляду дозволяють отримати відповіді на питання: «Яка інтелектуальна якість студентів?», «У чому полягає їх активна життєва позиція?», «Чи готове нинішнє покоління вирішувати державні, загальнопланетарні завдання цивілізованим шляхом?» тощо. Тому виховання студента, формування його світогляду багато в чому визначають в технічному, інтелектуальному, екологічному і духовному планах. В учбовому процесі педагог повинен прагнути оптимально використовувати урок, лекцію з їх конкретним змістом і методами для того, щоб формувати студента з глибоким науковим світобаченням, твердими поглядами і високими інтелектуальними якостями.

В освітньому процесі формування погляду на світ здійснюється через дисципліни природничо-наукового і гуманітарного циклу. Традиційна освіта покликана формувати знання про живу і неживу природу, наукову картину світу, про способи пізнання середовища, тобто світогляд класичного характеру. У сучасних умовах нестійкого розвитку цивілізації і в світлі постнекласичної науки мета і завдання освіти змінюються кардинальним чином. Її наріжним каменем виступає відношення людини до світу, заломлене крізь призму її особистих уявлень про світ і взаємини з цим світом, у тому числі з соціумом. Ці світоглядні погляди можуть служити інваріантами сучасної освіти. Світогляд формується під впливом різних типів пізнавальної діяльності, має онтологічний, гносеологічний, аксіологічний і рефлексійний аспекти, є частиною студента і багато в чому визначається характером освітнього середовища.

Важливим у формуванні наукового світогляду студентів є положення про те, що в структурі світогляду визначальну роль має взаємозв'язок наукової істини, поглядів і переконань. Тому в процесі формування світогляду первинне значення має опанування глибоких і міцних знань. При осмисленому і усвідомленому засвоєнні знань студент може докладно

аналізувати явища і факти. Чим глибше проникає думка студента в зміст наукових понять, законів й ідей, тим ширше стають філософсько-освітні можливості для вироблення наукових поглядів і переконань. Поверхнєве ж опанування матеріалу студентів, тобто відсутність системи в знаннях, негативно позначається на формуванні світогляду.

В. Вернадський в своїх роботах розглядає взаємний вплив наукового світогляду і духовного світу людства, що є необхідним середовищем для науки. На думку вченого, становлення наукового світогляду особистості відбувається в тісному спілкуванні й широкій взаємодії з іншими сторонами духовного життя людства. «Відділення наукового світогляду і науки від діяльності людини в області релігії, філософії, суспільного життя або мистецтва неможливо. Всі ці прояви людського життя тісно сплетені між собою і можуть бути розділені лише в уяві [2, с. 23]».

Науковий світогляд в системі людських знань є способом узагальненого усвідомлення людиною свого місця в світі, а в освіті він виконує гармонійний розвиток особистості. В процесі формування світогляду дидактичною основою виступають чотири групи знань: конкретні знання, що не несуть світоглядні навантаження; знання, які можуть дати привід для деяких світоглядних узагальнень за умови засвоєння їх однорідності і повторюваності, тобто прояву в них закономірностей; знання, здатні збуджувати світоглядні питання і відчуття, якщо їх сенс усвідомлений; власне світоглядні ідеї.

Розвиток сучасної наукової картини світу є одним з аспектів пошуку нових світоглядних сенсів і відповідей на історичні виклики, що постали перед сучасною цивілізацією. Сучасна загальнонаукова картина світу має освоїти фундаментальні наукові відкриття ХХ ст., особливо його останньої чверті, які істотно змінюють наші уявлення про навколишній світ, розкривають нові закономірності його функціонування та еволюції. Саме вони відкривають нові горизонти розвитку теоретичних побудов у сучасній науковій картині світу.

Питання про закономірності самого процесу зміни наукової картини світу і формування нової картини світу представляється найбільш суттєвим в проблемі загальних закономірностей розвитку наукового пізнання. В даний час практично загально визнано, що розвиток знань іде не тільки спокійним, еволюційним шляхом поступового кількісного накопичення знань, що вкладаються в рамки загальноприйнятих в дану епоху понять але і переживає бурні періоди ревізії основ і висунення нових нетрадиційних пояснень, несумісних із попередніми. І якщо ці нові ідеї перемагають, то кажуть, що відбулася наукова революція.

Сучасна наукова картина світу набуває свого істинного вигляду лише в контексті цілісних, духовно-екзистенційних уявлень і переживань особистості, що намагається не тільки пізнати світ, а й жити в гармонії з оточенням. Орієнтація на гуманістичні цінності стає нині центральною настановою пізнання та перетворення дійсності. Нова гуманітарно-наукова картина світу значно розширює можливості наукового пізнання не тільки соціально-гуманітарних, а й природних явищ і процесів, які сьогодні постають перед людством у перспективі найактуальніших проблем, тривог і сподівань початку третього тисячоліття.

Висновки. Стає зрозумілим, що сучасна картина світу здатна сприяти формуванню єдиного наукового світогляду в розумінні гуманістичної орієнтації розвитку людства, а також впливати на наукові дослідження, навчально-виховні процеси в освіті й позитивне розв'язання глобальних проблем.

Аналізуючи основні закономірності розвитку наукової картини світу, можна виявити, що сучасна наукова картина світу - це втілення ідеї про постійні зміни й багатоманітність нових проєкцій, в яких провідну роль відіграють невизначеність, розпливчастість і самоорганізація. Наявність в ній таких особливостей як багатомірність, лабільність, неточність вказує на глибокі зміни в методології формування новітньої моделі. Тому в сучасній філософії та методології науки значно акцентується увага на переосмисленні

способів вираження змістовного знання. В руслі глобального еволюціонізму й синергетики, наукова картина світу здатна виявляти свій евристичний і ціннісний потенціал.

Насамкінець важливо зазначити, що постнекласична наукова картина світу не тільки адекватно репрезентує наше сучасне розуміння цінності буття природи і людини. Вона створює більш адекватний образ еволюціонуючого світу, тобто його передбачуваного майбутнього. Водночас у світлі цих істинних уявлень усі попередні картини світу постають як актуалізовані лише частково ціннісні потенції науки тієї чи тієї конкретної історичної доби. Саме в цьому найбільша перевага постнекласичної гуманітарно-наукової парадигми в її ціннісному вимірі.

Список використаних джерел:

1. Губерський Л., Андрущенко В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. - К. : «МП Леся», 2008. - 612 с.
2. Вернадский В.И. О науке. – Дубна : Феникс, 1997. - 576 с.
3. Стёпин В.С. Исторические типы научной рациональности // Философия науки. Общие проблемы познания. Методология естественных и гуманитарных наук. Хрестоматия (отв. ред. Л.А.Микешина). - М. : Флинта, 2005. - 418 с.
4. Kuhn T.S. Reflections on My Critics // Criticism and the Growth of Knowledge, eds. I. Lakatos and A. Musgrave. - Cambridge, 1970. - P. 266-267.

Философская рефлексия современной научной картины мира

Вознюк Н. В.

Определены и проанализированы основные научные достижения XX столетия и проблемы построения современной научной картины мира. А также рассмотрена роль философии в раскрытии мировоззренческого смысла современной картины мира.

Ключевые слова: научная картина мира, философия науки, научное знание, мировоззрение.

Philosophical reflection of a modern scientific picture of the world.

Voznyuk N. V.

The main scientific researches of the 20th century and problems of a modern scientific picture of the world building were specified and analyzed. Moreover, the role of philosophy in the description of the world outlook sense of a modern picture of the world was learnt.

Key-words: scientific picture of the world, philosophy of science, scientific knowledge, world outlook.